

ELTEMPS

NÚM. 44
FEBRER 2005

APAREIX AMB EL
NÚMERO 1.079
DEL SETMANARI

ELTEMPS d'història

Federica Montseny

3 EDITORIAL / 4 APUNT Emili Giralt i Raventós: un homenatge
7 Rostres de València / 9 PERSONATGES AMB HISTÒRIA Teresa
Claramunt / **11 FER I DESFER / 12 DOSSIER** La dona indomable
17 Publicista i periodista anarquista / **21** La primera ministra
24 Germinal Esgleas, l'altra meitat / **27** La veu de Federica
30 Cronologia / **31** LLIBRES

El 12 de febrer de 1905 va nàixer a Madrid una dona destinada a representar un paper de primer ordre en la vida política catalana i de l'estat durant el segle XX: Federica Montseny Mañé, feminista, lliurepensadora, anarquista, que fou la primera dona que va arribar a ser ministra en un Govern espanyol. Només aquesta darrera eventualitat seria suficient perquè consideràrem històrica la fita assolida per Federica Montseny. Però segurament en el decurs dels seus quasi noranta anys de vida el seu pas pel ministeri era l'acte de què menys orgullosa se sentia. Com corresponia a una militant anarquista que no va renunciar mai a cap ni un dels seus principis.

Federica Montseny: cent anys d'història

Recordar avui Federica Montseny representa recordar una dona que, en un món dominat i controlat per homes, va aconseguir deixar sentir la seua influència i va començar a qüestionar una societat que continuava regint-se pels principis sacrosants del patriarcat. No va ser l'única, però, ben segur, va ser de les que va anar més enllà. Recordar Federica implica recordar altres dones, com la seua mateixa mare, Teresa Mañé, la Teresa Claramunt –a qui hem volgut evocar, també avui, de manera més concreta–, Amparo Poch, Balbina Pi, Llibertat Ròdenas, Roser Dolcet, Antònia Maymon, una generació de dones que han ocupat un lloc a la història sovint en l'anonimat.

Recordar Federica Montseny vol dir també recordar la coherència ideològica d'una vida dedicada a un ideal. Avui, potser, aquestes paraules sonen una mica anacròniques. Però Federica pertanyia a una generació que gairebé ja no existeix, que s'està extingint. Aquella generació formada per molts milers de dones i d'homes que van sacrificar el bo i millor de les seves vides –molts i moltes la van deixar pel camí– per construir una societat més justa, lliure i igualitària. Recordar, avui, aquest llegat, al marge d'implicacions ideològiques de cap mena, és un deure amb el present i amb el futur.

El dossier d'EL TEMPS d'Història d'avui recull una sèrie d'articles que ens aproximen a la figura i a la transcendència històrica de Federica Montseny. Antonina Rodrigo dibuixa un retrat general de la seua vida, matisat per Susanna Tavera i per Mary Nash en les seues respectives aproximacions a les tasques que realitzà com a publicista i com a ministra. No hem volgut oblidar tampoc Germinal Esgleas, el company de la seua vida. I hem volgut també donar la veu a la mateixa Federica perquè ens parlara d'homes i de dones que havia conegut, de retalls de la seua vida i de fragments del seu ideal.

“Recordar avui Federica Montseny representa recordar una dona que, en un món dominat i controlat per homes, va aconseguir deixar sentir la seua influència i va començar a qüestionar una societat que continuava regint-se pels principis sacrosants del patriarcat. No va ser l'única, però, ben segur, va ser de les que va anar més enllà”

Coordinació: Pelai Pagès i Miquel Payeras.

Col·laboradors: Núria Cadenas, Xevi Camprubí, Mary Nash, Antonina Rodrigo, Sergi Tarín i Susanna Tavera.

Documentació gràfica: Jesús Prats.

Producció: Josep Agustí, Miquel Benítez, Laia Carreras i Vanessa Prieto.

Emili Giralt i Raventós: un homenatge

L'homenatge una figura estel·lar de la historiografia catalana, Emili Giralt, arribà el passat gener en vida del protagonista. Estranya i afortunada excepció per a un home del país.

El propassat dia 20 de gener va tenir lloc, a la Sala Prat de la Riba, de l'Institut d'Estudis Catalans, un homenatge a qui fou, successivament, catedràtic d'història contemporània de les universitats de València i de Barcelona, Emili Giralt i Raventós. L'acte, amb la publicació d'una miscel·lània inclosa, va posar de manifest la importància de l'herència historiogràfica llegada pels alumnes de Jaume Vicens Vives i la contribució que aquests han desenvolupat en la renovació de la historiografia catalana, que, a excepció d'uns casos molt concrets –com ara el de Pierre Vilar– no va requerir d'una intervenció forana.

L'herència de Vicens Vives. Certament, la universitat catalana dels anys quaranta i cinquanta –com les espanyoles– estava presidida, llevat d'honroses excepcions, per un desert ignominiós: el desmantellament de la Universitat Autònoma de l'època de la República havia anat seguit per la depuració del professorat universitari del període republicà, que va ser substituït per un nou personal científic el mèrit més important del qual era l'afinitat política i ideològica amb els vencedors. Per aquesta raó la reincorporació de Jaume Vicens a la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Bar-

celona –controlada en la branca d'Història per professors com A. del Castillo o Antonio Palomeque– va representar una alenada d'aire fresc. En contacte amb l'Escola francesa dels Annales, Vicens va saber motivar molts dels seus alumnes en aspectes metodològics i temàtics que havien estat molt poc conreats per la historiografia catalana i que, gairebé de manera inevitable, els acostava a una concepció marxista de la història. I ben aviat van sobresortir deixebles com Emili Giralt, Jordi Nadal, Josep Fontana, etc. que es van interessar per l'estudi de la història sobretot des d'un punt de vista social i econòmic.

No és per casualitat que els primers estudis que va publicar Emili Giralt, a començament dels anys cinquanta –tot just acabat de llicenciar-se– tractessin sobre l'evolució de l'agricultura al Penedès, la viticultura i el comerç català del segle XVIII o un primer assaig sobre la població catalana que va publicar en col·laboració amb Jordi Nadal. En aquests primers títols s'apuntaven ja les preocupacions i interessos de Giralt en el camp de la història: els estudis demogràfics, que va desenvolupar sobretot amb Jordi Nadal, el varen menar a estudiar l'impacte de la immigració francesa sobre la població catalana entre 1553 i 1717, un estudi que va merèixer la seva publicació en francès, a París, amb un pròleg de Fernand Braudel. El tema de la immigració francesa, en aquest cas centrat a Mataró durant el segle XVII, fou premi Iluro l'any 1963. El comerç fou objecte de la seva tesi doctoral, que va presentar l'any 1957 i que només parcialment ha estat publicada. Però Giralt ha estat, sobretot,

JORDI PLAY

l'introduïdor dels estudis d'història agrària a Catalunya. Com recordava Eva Serra en l'acte de l'Institut d'Estudis Catalans, dels dos alumnes de Vicens Vives –que durant la seva joventut eren coneguts com “els bessons”– Giralt es va especialitzar bàsicament en l'agricultura, mentre que Nadal ho va fer en la indústria, les dues activitats per excel·lència de la Catalunya contemporània.

I en l'àmbit dels estudis agraris a Giralt devem treballs molt diversos, vinculats en alguns casos al seu Penedès natal, en altres a síntesis històriques sobre l'agricultura catalana i en uns tercers, sobretot, a la importància de la viticultura per a l'economia catalana. L'interès per l'estudi del vi l'ha acabat especialitzant, gairebé inevitablement, com no podia ser d'altra manera en una persona procedent del Penedès, en el cava, en l'anàlisi sobre el seu origen, desenvolupament i transcendència a la Catalunya contemporània. Ultra altres estudis sobre el conflicte rabassaire o els moviments camperols des de finals del segle XVII –que fou la seva

aportació al Congrés Internacional de Ciències Històriques de Moscou de l'any 1970–, Giralt ha estat, però, l'impulsor de multitud de recerques sobre història agrària que el converteixen, sens cap mena de dubte, en la primera autoritat en la matèria. Bona part d'aquesta tasca l'ha desenvolupada a partir de la revista *Estudis d'Història Agrària*, que va fundar l'any 1978.

El compromís amb el país. Més enllà, però, de la tasca com a investigador, Giralt ha manifestat un compromís amb el país que s'ha evidenciat en múltiples facetes. De bell antuvi, a València, on es va traslladar l'any 1965, després de guanyar la càtedra d'Història moderna i contemporània, va portar a terme una tasca que avui molts han qualificat d'ingent i que va culminar amb la realització del I Congrés d'Història del País Valencià, l'abril de 1971, el primer i, de fet, l'únic que s'ha celebrat fins ara. Durant els set anys que va romandre a València va aconseguir fer escola, dirigint i orien-

tant deixebles com Alfons Cucó, Rafael Aracil, Manuel Ardit, Joan Brines o Xavier Paniagua, entre altres. I, com ha recordat Aracil, en un moment en què el País Valencià començava a sortir d'una mena d'ensopiment de dècades va participar en les múltiples tertúlies que a les darreries dels anys seixanta van començar a reunir personalitats com Joan Fuster, Vicent Ventura, Ernest Lluch –que en aquells moments, com Joan Reglà i Miquel Tarradell, també impartien docència a València–, Eliseu Climent, Ramon Pelejero i Ricard Pérez Casado, entre molts altres. Eren aquells anys en què el País Valencià començava a retrobar-se com a país i calia anar pensant en el seu futur. La tasca que va desenvolupar a València l'Emili Giralt li fou reconeguda, l'any 2001, quan la Universitat de València decidí investir-lo amb el doctorat *honoris causa*.

L'any 1971 va retornar a Barcelona per ocupar la càtedra que havia deixat vacant Jaume Vicens Vives. I, ací, la tasca que va acabar desenvolupant durant més de

RAFA GIL

Emili Giralt, en l'acte d'investidura com a doctor *honoris causa* per la Universitat de València, el 6 de juny del 2001. El 1965 Giralt va guanyar la càtedra d'Història moderna i contemporània d'aquesta universitat, on desenvolupà una meritòria tasca docent i cultural en uns moments extraordinàriament difícils.

dues dècades fou impressionant. D'entrada, va aixecar una enorme expectació entre els estudiants que, en aquells moments, estàvem acabant la carrera. I les expectatives no es van veure defraudades. Recordo –en aquells moments estava en el cinquè curs de la llicenciatura– les nombroses sessions de discussió que, en grups reduïts, vam fer durant tot el curs en el seu despatx. En pocs anys va contribuir a organitzar el departament d'història contemporània i bona part del seu quadre docent actual –començant per Rafael Aracil, que s'emportà de València, Montserrat Caminal, Àngels Solà, Joan Oliver, Jaume Suau, Antoni Segura, Llorenç Ferrer, Ricard Vinyes, Mary Nash i jo mateix– li devem l'estada a la Universitat. Des de la direcció del departament va impulsar nous ensenyaments i va ser el responsable que la Universitat de Barcelona fos la pionera a posar en funcionament, l'any 1977, per primera vegada a tot l'estat, una història del règim franquista. Reactivà el Centre d'Estudis Històrics Internacionals, que havia fundat en Vicens Vives, i mentre en fou president va possibilitar el funcionament de diversos centres de recerca, que en el decurs dels anys vuitanta i noranta van desenvolupar una tasca molt fructífera. Dirigí importants treballs d'infraestructura cultural, com la “Bibliografia dels moviments socials a Catalunya, País Valencià i les Illes” –l'any 1967 amb Albert Balcells i Josep Termes havia publicat una petita perla: *Els moviments socials a Catalunya, País Valencià i les Illes*– o la bibliografia sobre el franquisme. I a més va ser degà de la Facultat de Geografia i Història, als inicis de la transició, en un moment especialment difícil, i va posar en funcionament una junta de facultat assembleària que, posteriorment, en la plenitud democràtica, es va reconvertir en junta de “representants”.

En uns anys tan intensos, com els darrers del franquisme i els primers de la transició, desenvolupar totes aquestes tasques i, a més, donar una projecció social a tot el que s'estava fent, no sempre va ser fàcil. Recordo els neguits que va passar, conjuntament amb mi mateix i amb en Jordi Planas, l'any 1979, en l'organització del Primer Congrés Internacional sobre la Guerra Civil espanyola

que, des de tots els punts de vista, havia desbordat les nostres previsions. Era el primer congrés que se celebrava sobre la Guerra Civil a l'estat espanyol des de la mort de Franco i el Palau de Congressos de Montjuïc esdevingué petit per acollir tots els qui hi volien participar. O aquella ocasió quan, en plena transició, amb una aula magna de la Universitat plena de gom a gom, havia de presentar l'historiador francès, especialista en la Guerra Civil, Pierre Broué en una taula rodona que no es va poder celebrar per l'oposició que va mostrar el grup trotskista espanyol a què pertanyia Broué. Quan després de la conferència solitària de Broué, i per evitar mals majors, durant el col·loqui Giralt va donar per aixecada la sessió, va haver de sentir com era acusat d'estalinista. O la vegada que, essent degà, va haver d'enfrontar-se a una entrada de la policia a la Facultat que va causar estralls. Les protestes estudiantils en aquesta ocasió es devien al processament del grup teatral Els Joglars a causa de l'obra *La Torna*. Durant setmanes Giralt, a la seva taula del deganat, va conservar pilotes de goma com a testimoni mut del pas de la policia per la Facultat.

El compromís d'Emili Giralt amb el país va anar molt més enllà de la seva tasca docent i universitària, com posa de relleu el fet que entre 1987 i 1995 fou president de l'Institut d'Estudis Catalans. Català convençut, però al mateix temps una persona molt preocupada per les qüestions socials, va esmerçar molts esforços per obrir l'Institut a la societat, per atorgar-li un paper científic de primer ordre, i durant la seva presidència va donar un impuls definitiu al *Diccionari de la llengua*, que es va presentar en societat poques setmanes després que abandonés la presidència de l'Institut. No és per casualitat que l'homenatge se celebrés a la seva seu i fos presidit per Josep Laporte. Com va recordar el conseller Joaquim Nadal –que hi va assistir en representació del president de la Generalitat, però també com a antic alumne seu– el país, massa acostumat a honorar les seves personalitats quan ja són mortes, en aquesta ocasió se n'ha recordat en vida. Que sigui per molts anys!

Pelai Pagès

Rostres de València

Hi ha rostres taciturns. Altres mostren els rastres d'una felicitat benestant, pròpia d'aquells a qui els ha anat bé la vida. Però també hi ha inexpressions que amaguen fortes decepcions o el turment d'una gran culpa. Aquest últim cas podria correspondre a la fisonomia de València, urbs que ha viscut en els últims temps l'impuls de nombroses i complexes cirurgies urbanístiques. En aquest sentit, 'Cartografia històrica de la ciudad de Valencia (1608-1929)' esdevé una obra indispensable per a entendre com s'ha modificat durant segles la faç de València fins a convertir-se en el que és avui.

Alfonso Moreira, director editorial de Faximil Edicions Digitals (www.faximil.com), introdueix el CD-Rom a l'ordinador. Una vegada carregat el disc, apareixen en pantalla 24 facsímils de plànols de la ciutat de València que Moreira comença a passar un per un. "Fixa't! En aquest apareix un cadafal en la plaça del Mercat. O mira aquest altre, amb les muralles de la ciutat encara dretes", comenta amb la passió del progenitor que examina l'àlbum familiar i s'adona de com a crescut el seu fill.

No obstant això, si hi ha uns veritables pares de la criatura aquests són els arquitectes Amando Llopis, Luis Perdigón i Francisco Taberner, autors d'aquest treball. "És un pas gegantí digitalitzar els plànols i que es puguin ampliar tant com vulgues fins al punt de llegir el nom dels carrers. A banda, és molt pràctic que cada representació vaja acom-

panyada d'una fitxa amb les seues característiques tècniques i una descripció del context històric durant la qual fou traçada", manifesta Perdigón, i ahora comença a recordar els orígens d'una obra que, en realitat, té més de tres dècades d'història. De fet, tot començà a principi dels setanta amb l'edició d'un llibre revelador: *La ciutat de València*, de Manuel Sanchis Guarnier. Una publicació que va sacsejar el món acadèmic de l'època, en especial el referent a l'àmbit de l'Escola d'Arquitectura. "L'obra va influir en un sector interessat per les transformacions de la ciutat en el seu context històric. En aquell moment era un estudiant més i, quan vaig acabar la carrera, vaig entrar en el Col·legi d'Arquitectes, on es vivia també un interès per documentar aquestes transformacions." Perdigón va participar en aquest afany que, finalment, cristal·litzà en una exposició a la fi dels setanta i en

la publicació d'un llibre el 1985, *Cartografia històrica de la ciudad de Valencia. 1704-1910*, que va ser, al final, l'embrió de l'actual CD-Rom.

Una ciutat en creixement. Però, quines diferències hi ha, a banda de les formals, entre la publicació de 1985 i el nou treball digitalitzat que s'edita ara? El CD-Rom és una ampliació i una selecció al mateix temps. Per un costat, el període que cobreix és major, però el nombre de plànols passa dels prop de seixanta del llibre als vint-i-quatre del CD-Rom. "Hem volgut traure només els més significatius: els que expliquen millor la transformació de la ciutat o els que, per alguna raó, tenen un mèrit especial." En aquest segon grup trobem el plànol d'Antoni Manceli i els de Tomàs Vicent Tosca. El primer, del 1608, significa la primera representació fiable de la ciutat de València: una laberíntica amalgama de carrerons prèvia a l'expulsió dels moriscos.

Quant a les representacions de Tosca (1704 i 1738), aquestes han esdevingut durant dècades la icona cartogràfica de la ciutat. Tosca, conegut com el "capellà de les ratlletes", solia compondre els plànols sobre la paret de la seua cel·la en la congregació de l'Oratori de sant Felip Neri, d'on era prevere. Si aprofundim en els seus traços, s'albira a la perfecció la ciutat conventual, solcada de bigarrats carrers que desembocaven en places presidides per sumptuosos edificis religiosos. "Es tractava d'un tipus d'arquitectura on el clergat, mitjançant la seua esplendor i les seues nombroses propietats, buscava controlar i sotmetre els ciutadans", apunta Perdigón.

Altres plànols de gran expressivitat són els que van compilar les tropes napoleòniques durant el seu setge a València. Destaquen el del general Moncey, 1808, i el del general Suchet, 1812. Tots dos s'esgrimeixen segons les necessitats militars que palesaven les seues accions. D'aquesta manera contemplem no sols

El primer plànol aplegat en la *Cartografia històrica* és aquest de 1608, en què encara es pot apreciar la trama urbana de carrerons laberíntics prèvia a l'expulsió dels moriscos. A la dreta, un detall de la plaça del Mercat, amb un cadafal enmig.

la ciutat amb els seus emplaçaments defensius sinó també una àmplia panoràmica de la rodalia on es realitza una minuciosa descripció de la topografia i el paisatge: xarxa de camins, camps de conreu, sèquies, cases aïllades i fins i tot un tros de l'Albufera.

Finalment, els facsímils que denoten una major complexitat urbanística responen al moment en què València va desfer-se de les muralles i prengué consciència de créixer més enllà dels seus límits tradicionals. La ciutat conventual deixava pas a la burgesa, hereva de la revolució industrial, que va traduir-se de manera eloqüent en la construcció de l'eixample. Aquest període, comprès entre la segona meitat del segle XIX i la primeria del XX, conformà una autèntica operació d'estètica no sempre ben resolta pels seus precursors. L'illot urbanístic que representa l'avinguda Baró de Càrcer o la caòtica ampliació de la plaça de la Reina esdevenen clars paradigmes.

Vestigis del demà. Segons conta Perdigón, tot el trajecte urbanístic que descriu aquesta edició facsimilar ens permet intuir vestigis de la València del demà. Projectes tan antics com el passeig cap a la mar continuen trastornant una urbs que viu sota els influxos de la

Copa de l'Amèrica. “Si al CD-Rom parlem de la ciutat conventual i de la burgesa, pense que ara seguim un altre model: postcapitalista, liberal, on s'imposa el mercat del sòl.” No debades, sembla que València camina des de fa anys sobre la corda fluixa d'una especulació delirant “basada en l'impuls de convertir la ciutat en objecte de benefici privat”.

FAXIMIL EDICIONS DIGITALS

Per aconseguir això s'utilitzen tècniques ja gastades en altres èpoques, com ara durant l'esplendor de la classe burgesa. En aquell moment es feia servir un tipus d'arquitectura de caire majestuós, visualment impactant, en què la burgesia pretenia veure's representada i, de pas, influir psicològicament sobre els ciutadans fent-los sentir-se orgullosos de la seua ciutat. “Això es veu ara amb la Ciutat de les Arts i de les Ciències, una obra clau en aquest sentit.”

Tanmateix, una altra maniobra d'hipnosi col·lectiva que sembla que ha calat amb força és la utilització constant per les autoritats i els mitjans de comunicació de l'expressió de València com a ciutat d'esquena a la mar. “No és altra cosa que un tòpic absurd, potser les ciutats tenen esquena, cul o cames?” Siga com siga, València necessita d'una estratègia urbanística esgrimida amb lleis que propicien la millora urbana i que impedeixen convertir la totalitat del seu perfil en un mer producte de consum. “Sóc pessimista i alarmista pel que fa a aquest tema. Però bé, ací tenim aquest treball que esperem que ajude a tenir una visió crítica no sols del passat sinó també del present de la nostra ciutat”, conclou Perdigón.

Sergi Tarín

Teresa Claramunt

(1862-1931)

Obrera del tèxtil i dirigent anarquista

“**A** les set del matí del dia 8 de desembre de 1896 els processats vam ser traslladats a una gran sala de la planta baixa del castell, a la part que dóna al mar, des d'on es veuen les roques en què s'estavellen les onades del Mediterrani i els bonics horts a tocar de la desembocadura del Llobregat. L'opinió de tots era que aquell trasllat era un evident senyal que la celebració del consell de guerra era a prop. Tres dies després, a les nou del matí, una vintena de guàrdies civils ens va fer formar en fila de dos i, emmanillats, ens va conduir davant del tribunal. Entre nosaltres hi havia la Teresa Claramunt.”

D'aquesta forma s'inicia el manifest que els 87 involucrats en l'anomenat procés de Montjuïc adreçaven a l'opinió pública el febrer de 1897 per denunciar les irregularitats que s'havien produït en aquell consell de guerra i les tortures que havien patit els principals acusats. “Sabem d'una manera certa –continuava el manifest– que abans de comparèixer davant del consell els sis martiritzats havien sigut amenaçats i obligats a aprendre de memòria el paper que havien de representar, de tal manera que aquells infeliços, cagats de por, no es van atrevir a descobrir la farsa”. Teresa Claramunt, detinguda des del 14 de juny de 1896, havia rebut també maltractaments físics i psicològics. “Un dia –explicava en unes notes– em va arribar el rumor que seria afusellada per inductora; ho vaig arribar a creure, però no per això vaig defallir ni un sol moment; al contrari, aquella creença va avivar encara més el meu amor per l'ideal anhelat.”

El desenllaç del procés de Montjuïc va desfermar una gran polèmica internacional i, segons els historiadors, va deixar en evidència el sistema jurídic de l'Espanya de la restauració. Tanmateix, per conèixer les causes que el van provocar i

perquè Teresa Claramunt hi estava involucrada haurem de retrocedir uns quants anys.

Teresa Claramunt i Creus. Va néixer a Sabadell, a les 11 del matí del dia 4 de juny de 1862, com ha establert la investigadora Laura Vicente, i no a Barbastre

com han dit fins ara la majoria de petites biografies disponibles. La seva infància va discórrer entre Alcoi i Sabadell; ciutats amb una gran activitat tèxtil on el seu pare feia de mecànic de telers. És per això que ja de ben petita va començar a treballar de teixidora i va ser víctima de les discriminacions socials de l'època.

“No havia tingut la sort de rebre cap mena d’instrucció –escriuria uns anys després Teresa Mañé, amiga seva– perquè els seus pares eren com aquells d’antany, que creien que és un perill per a la dona el saber llegir i escriure. Però Teresa Claramunt va saber il·lustrar-se ella mateixa i amb constància va corregir aquella preocupació dels seus pares. Dotada d’un talent natural, aviat veia ben clara la solució de les qüestions que se li presentaven”.

L’interès per l’educació va fer que Teresa Claramunt adquirís consciència de classe i, ben aviat, s’adherís al moviment anarcosindicalista de Sabadell. A mitjan 1883 l’acció dels piquets revolucionaris, entre els quals es trobava Claramunt, va aconseguir, al llarg del que es coneix com la “vaga de les set setmanes”, paraitzar gairebé del tot la indústria tèxtil de la ciutat. La protesta, que es feia per reclamar la jornada de vuit hores, va ser reprimida pel sometent i, a partir d’aleshores, mentre el gruix dels obrers, desencisats i esporuguits, es desmobilitzava, altres van radicalitzar les seves posicions.

Així, el 26 d’octubre de 1884 naixia la Secció Vària de Treballadores Anarco-Col·lectivistes de Sabadell. Una nit, en una de les vetllades literàries que el grup organitzava a l’Ateneu Obrer, Teresa Claramunt feia una excitada arenga en favor de la lluita organitzada. “Companyes, digueu-me –exclamava– què seria l’obrer sense l’associació. Ni més ni menys que un burro de càrrega treballant de 12 a 14 hores diàries per un crostó de pa negre. Avui, per sort, això no és així perquè tot i esclau no ho és tant com en el segle passat. No perquè els burgesos siguin millors, que són com sempre o pitjors, sinó perquè no el poden tiranitzar tant com voldrien perquè l’obrer d’avui dia s’instrueix, s’associa i s’uneix als seus germans de treball.”

Tanmateix, la frustració provocada per les escasses fites assolides va fer que, a principis de la dècada dels 90, el moviment anarquista es radicalitzés encara més i es decantés per l’acció directa. Si bé al principi el terrorisme contra la societat es feia amb explosius de poca potència, l’anomenat “petardisme”, ben aviat les mortíferes bombes Orsini farien

grans estralls. El novembre de 1893 un d’aquests artefactes va causar 14 morts a la platea del Liceu de Barcelona. Més de quatre-centes persones, entre les quals hi havia dirigents obrers aliens a l’atemptat, com Teresa Claramunt, van ser detingudes. Era el preludi del procés de Montjuïc.

D’aquesta forma arribem al dia de Corpus de 1896. Aquell 7 de juny, mentre la processó avançava pel carrer dels Canvis Nous de Barcelona, una bomba va esclatar i va fer sis morts i més de quaranta ferits. La repressió contra el moviment obrer es va desencadenar de nou. La policia va fer una altra detenció massiva i 359 persones van anar a parar a la garjola; d’aquestes, 87 serien traslladades posteriorment al castell de Montjuïc i sotmeses a la jurisdicció militar. Entre elles s’hi trobava Joan Montseny, pare de Federica Montseny. El consell de

Teresa Claramunt representa prop de cinquanta anys d’agitació revolucionària i de propaganda anarquista

guerra es va celebrar de l’11 al 14 de desembre de 1896 i la sentència va condemnar cinc anarquistes, que s’havien declarat culpables sota tortura, a la pena de mort. El veritable autor, un anarquista francès que va fugir, no va ser detingut mai. La resta de processats van rebre penes diverses, que anaven dels vuit fins als vint anys de presó.

Unes setmanes després els cinc condemnats van ser afusellats vora els murs del castell. Teresa Claramunt ho va viure, amb resignació, des de la cel·la: “Va sonar una descàrrega tan terrible que em va fer posar les mans al cap, perquè creia que el plom assassí també hi havia penetrat; alguns trets més van rematar les innocents víctimes de l’odi jesuíticoburgès. L’aire ens va transmetre el ressò de les muntanyes que repetien un mori la inquisició! i un visca! a l’ideal pel qual aquells homes s’havien sacrificat valentament.”

L’opinió pública internacional es va escandalitzar i, davant la possibilitat

que un gran nombre de presos fos deportat a Ríu de Oro, al Sàhara, es va aconseguir que el govern els permetés escollir el destí de l’exili, pagant-se, això sí, el viatge de la seva butxaca. Teresa Claramunt i Antoni Gurri, el seu company, també processat, van exiliar-se a Anglaterra. Més tard es traslladarien a França.

L’any 1898 Teresa Claramunt va tornar a Catalunya i va continuar participant en la campanya de protesta contra el procés de Montjuïc i en favor dels empresonats. A partir de 1901 va col·laborar al setmanari *El Productor*, des d’on denunciava un complot de la policia per implicar el moviment anarquista en l’organització de l’atemptat de Canvis Nous. “De l’infame procés del carrer de Canvis –escrivia– s’ha demostrat sobradament qui en foren els autors i coautors del crim, perquè si de veritat una mà miserable va llençar el projectil, no menys cert és que unes quantes mans el van confeccionar allà, en els ombrívols tuguris on s’aixopluguen els eterns enemics de la llibertat i el progrés”.

Durant els anys següents Claramunt, amb la salut delicada per culpa d’una paràlisi, va continuar treballant per la causa obrera i va destacar en l’organització de grans vagues, sobretot la de febrer de 1902. Arran de la Setmana Tràgica, el 1909, va tornar a ser detinguda i deportada a Saragossa, on, dos anys després va impulsar l’adhesió dels sindicats locals a la CNT. L’any 1924, malalta, va retornar a Barcelona i es va allunyar de la militància activa.

La vigília de les eleccions municipals del mes d’abril de 1931, poc abans del destronament de la monarquia borbònica, Teresa Claramunt moria. “La joventut d’ara gairebé no coneix el seu nom i, malgrat tot, representa prop de cinquanta anys d’agitació revolucionària i de propaganda anarquista”, escrivia Teresa Mañé, mare de Federica Montseny, en un article necrològic. “Tota la seva il·lusió en els darrers anys –afegia– consistia a poder veure la revolució abans de morir. Qui havia de sospitar que durant les hores de la seva agonia aquesta s’estava gestant!”

Perfil biogràfic de Federica Montseny, la dona indomable, la revolucionària, l'escriptora, la periodista, l'oradora, la ministra, l'anarquista..., la lluitadora pels drets de la dona i dels més desprotegits.

La dona indomable

El 12 de febrer es commemora el centenari del naixement d'una de les icones femenines del segle XX, Federica Montseny. Se la recorda, quasi sempre, amb el clixé d'haver estat ministra de Sanitat i Assistència Social durant la Segona República, càrrec al qual arribà el novembre de 1936. La primera dona que es va responsabilitzar d'una cartera ministerial en el nostre país, tot i que, certament, per molt poc temps, mesos tan sols, perquè el maig de 1937 ja va dimitir, com feren també els altres tres ministres anarquistes. En el poc temps de ministra, tanmateix, inicià una frenètica activitat reformadora, revolucionària de fet, que, sumada a la condició de ser la primera dona que a Espanya arribava a responsabilitats tan altes, donà a Federica la seva imatge més clàssica. La de la ministra anarquista.

Tot i això, Federica Montseny és molt més. Té un vessant cultural com a escriptora, periodista i oradora, alhora que és també la lluitadora obrera i la militant. Tota ella formada en la més exigent de les escoles: la racionalista.

La jove Federica. Va néixer a Madrid perquè els seus pares hi estaven desterrats. Eren anarquistes gairebé mítics. Tot dos, Teresa Mañé, sa mare, també coneguda amb el pseudònim de Soledad Gustavo, i Juan Montseny, son pare, que usava el sobrenom de Federico Urales, havien estat detinguts a Barcelona a les acaballes del segle XIX per la seva militància i activisme. Jutjats en el procés de Montjuïc, el 1898, foren condemnats a deixar Barcelona i Catalunya. S'instal·laren a Madrid, on al cap d'uns pocs

anys, el 1905, va nèixer la filla en el si d'aquesta parella tan llibertària. Sens dubte, doncs, en el naixement existeix ja un vincle de Federica amb Madrid. Però no és més que un pur accident. En realitat, la seva gran vinculació, i per la qual sovint se la recorda, és el fet d'haver estat una de les defensores de la ciutat en les tràgiques i glorioses jornades del novembre de 1936, quan es posaren les bases de la resistència a la sublevació militar feixista.

La Federica Montseny joveneta no assistí a l'escola, a Madrid. Sa mare, pedagoga de moral rousseauiana i una de les abanderades del feminisme llibertari a Espanya, va ser la seva mestra i educadora. Excepció feta d'uns cursos a la Facultat de Lletres de la Universitat de Barcelona, i d'altres en escoles d'idiomes, no s'enclaustrà mai entre els murs d'un sistema educatiu que tan poc oferia a les dones. El 1913 la família Montseny pot retornar per fi a Barcelona. Anaren a viure a Horta, on instal·laren una granja amb incubadores de pollastres. Però el negoci no va prosperar. La guerra europea, 1914-1918, va encarir el blat amb què donaven de menjar a l'aviram i es van veure obligats a vendre's la granja. Tampoc els somnis teatrals de son pare quallaren. I així, la transhumància va caracteritzar la vida familiar en els primers anys del retorn a Catalunya. Urales-Montseny aconsegueix col·laboracions pagades a *El Liberal* i Teresa-Soledad tradueix per a la Casa Maucí.

Són els anys en què Federica, sent només una nena, comença a llegir en veu alta la publicació *El Diluvio* a la botiga on va a comprar, perquè així les dones que hi havia poguessin saber com anava la guerra europea. És la primera mostra de les dots de comunicadora de la futura gran oradora. En certa manera també es pot dir que començava, a tan tendra edat, la seva vida de militant. Als dotze anys ja acompanyava el seu pare als teatres —ell exercia de crític teatral—, així com també als mitings, conferències, als cafès, als ateneus... L'adolescent Federica va coneixent, fascinada, el món dels homes, que poden anar sols, on vulguin, sense acompanyament.

Els primers impactes socials els rep amb els moviments vaguistes de 1917 i

després amb la vaga de la Canadenca de 1919, amb el salvatge *lock-out* de la patronal, amb l'ajuda del capità general de Barcelona, Milans del Bosch. Federica, ja una noia forta, de mans dures que treballen la terra i cuiden els corrals d'ençà que era una nena, es comença a comprometre en la lluita social, en uns temps de malestar i d'efervescència laboral a Barcelona.

Al mateix temps que desperta l'ànima del compromís social de Federica, les seves aptituds literàries comencen també a revelar-se. El 1917 escriu la seva primera narració, *La Novela Roja*, en què es posa al costat dels oprimits i mostra el seu compromís en contra del sistema capitalista. L'activitat editorial dels pares dona cobertura a les ànsies d'escriptora i periodista de la noia. De fet, el periodisme es converteix en quelcom consubstancial en la vida de Federica, ja que pràcticament fins a la fi dels seus dies va continuar escrivint.

Com a escriptora, les primeres novel·les de la Montseny, *Peregrina de amor*, *La Tragedia del pueblo*, s'inspiren en els successos d'aquella Barcelona de la lluita de classes, de la persecució del món obrer a mans dels assassins a sou de la patronal i de la repressió policial organitzada pels generals Martínez Anido i Arlegui Bayones. Foren aquests els imperatius que contribuïren a formar la consciència militant de Federica i que la impulsaren a l'acció dins del moviment anarcosindicalista.

Com a militant de la Confederació Nacional del Treball (CNT) participà activament en les tasques de la propaganda anarcosindicalista. El 1922 començà a escriure a *Solidaridad Obrera*, publicació de la CNT i, ben aviat, les seves col·laboracions apareixeran en altres publicacions anarquistes: *Nueva Senda* (Madrid), *Redención* (Alcoi), *Acción Social Obrera* (Sant Feliu de Guíxols)... El 1923 s'afilia al Sindicat d'Oficis Varis de Cerdanyola-Ripollet. El mateix any els pares reprenen la segona època (1923-1932) de *La Revista Blanca*, després que l'haguessin editada en primera instància a Madrid el 1898. No es tractava d'una revista literària, ni d'una publicació doctrinal, sinó d'un instrument editorial encaminat a inculcar en la clas-

Els primers impactes socials els rep amb els moviments vaguistes de 1917 i després amb la vaga de la Canadenca de 1919, amb el salvatge 'lock-out' de la patronal, amb l'ajuda del capità general de Barcelona Milans del Bosch. Federica, ja una noia forta, de mans dures que treballen la terra i cuiden els corrals d'ençà que era una nena, es comença a comprometre en la lluita social, en uns temps de malestar i d'efervescència laboral a Barcelona

Era inèdit a Espanya veure una dona al capdavant d'un ministeri. I a gran part d'Europa, també. D'aquesta manera, molta gent la considerava una intrusa en un món reservat per als homes. El mandat ministerial fou curt, però intens. Amb el suport de les doctores Amparo Bosch y Gascón i Mercedes Mestre inicià una sèrie de reformes revolucionàries: crearen els centres de lluita antivenèria, els 'liberatorios' de prostitució, les escoles de puericultura, les cases de solidaritat, les cases de cecs, les llars infantils, les colònies per a nens evacuats de les zones de guerra...; aprovà la llei sobre dret a la interrupció artificial de l'embaràs...

se obrera una intensa formació humanística. L'activitat periodística no aparta Federica de la narrativa, que continua conreant intensament, i és on es veu la fervorosa lluita per la igualtat entre la dona i l'home. A pesar de no declarar-se feminista, les seves novel·les contenen tesis clarament feministes, ja que tracten l'autonomia de la dona, el dret a la instrucció i a decidir per si mateixa en tots els àmbits de la vida. A *La Victoria* (1926) i a *El hijo de Clara* (1927) –la protagonista d'aquesta novel·la renuncia a l'home però no al fill– introdueix el tabú de la llibertat sexual de la dona, a més de propugnar l'alliberament de la ignorància i de la submissió, problemes que havien anquilosat la dona durant segles, i apostava per una societat d'éssers emancipats, home i dona, amb fills educats en les idees racionalistes. Gairebé no cal ni dir que les dues novel·les provocaren enceses polèmiques i reaccions ferotges. Fins i tot en alguns homes del moviment llibertari. Perquè les tesis que defensaven eren certament revolucionàries en el panorama sociològic de l'Espanya de l'època. Quan es reeditaren el 1930, Federica escrivia en el pròleg que demanava a les dones que les llegissin amb atenció i als homes que ho fessin sense passió i amb serenitat. El 1928 apareix *La indomable*, novel·la autobiogràfica en què es retratava “tal com vaig ser un dia...”, insistint amb passió en les profundes tesis que ja la caracteritzaven. I no és sobrer recordar que en aquells moments era una jove d'uns vint-i-tres anys.

L'èxit de *La Revista Blanca* permeté als Montseny crear paral·lelament les *Ediciones de la Revista Blanca*, editorial que publicà col·leccions com *La Novela Ideal*, que arribà a fer una tirada setmanal de 50.000 exemplars, i *La Novela Libre*, un mensual de 20.000 exemplars. A les dues col·leccions Federica s'hi apuntà com a prolífica autora. Eren novel·les “moralment íntegres, sexualment avançades, políticament compromeses i intel·lectualment avantguardistes”, tal com les qualificava ella mateixa. Aquesta fórmula editorial, lliuraments periòdics –setmanals o mensuals–, es mostrà com un gran èxit de vendes alhora que va ser un instrument perfecte per difonde

l'ideari propi dels seus impulsors, tota la família Montseny al complet, pare, mare i filla. Just en començar feren tota una declaració de principis: no volien novel·les eclèctiques, ni difícils d'entendre, ni depriments, ni esgarrifoses... Els interessava difondre la cultura a través de la pedagogia, com a far per a la humanitat: “El nostre propòsit és el d'interessar [el lector], mitjançant el sentiment i l'emoció, en les lluites per instituir una societat sense amos ni esclaus, sense governants ni governadors.”

Són els anys, també, en què Federica adquireix notorietat com a oradora. El seu verb càlid i vibrant ressonà en ateneus obrers, seus de sindicats, places de bous, en mítings i conferències per tot Espanya. Amb eloqüència exaltava els valors del proletariat i la idea de rebel·lar-se contra la injustícia.

El 1930 li canvià la vida. Va conèixer un jove amb el qual s'uní aquest mateix any. Ell era Germinal Esgleas, jove “de personalitat inoblidable”, segons el va definir ella mateixa. Germinal havia conegut als disset anys el rigor de les presons, per haver participat activament en conflictes socials com a secretari del Sindicat d'Oficis Varis de Calella (Barcelona). Per a Federica, Esgleas representava “tot el romanticisme que podia seduir una noia en aquells anys de joventut i d'aspiracions utòpiques. Sens dubte jo era per a ell tot allò d'excepcional que podia buscar-se en una dona de l'Espanya dels anys vint”, segon evocava a les memòries. El 1933 la parella va tenir el primer fill, una nina anomenada Vida. Després vendrien encara Germinal i Blanca. A causa de terceres persones la vida conjugal no va ser fàcil. Tanmateix, l'inalterable amor de la parella –a prova també de cruels separacions per la clandestinitat, presons, exilis...– els mantingué units fins al final de les seves vides.

La guerra i la ministra. Des dels primers dies de l'aixecament militar contra la legalitat republicana, el 18 de juliol de 1936, Montseny desplegà una intensa activitat que no decauria fins al final de la guerra. El 21 de juliol, només tres dies després de l'esclat bèl·lic, ingressava a la Federació Anarquista Ibèrica (FAI), on ocupà diversos càrrecs de responsabili-

tat. En aquell moment inicial de l'aixecament feixista, la lluita aferrissada dels àcrates, sota la direcció de Durruti, García Oliver, Sanz i Francisco Ascaso –que va morir en l'assalt al quarter de les Drassanes– aconseguí reduir els revoltats en poques hores a Barcelona. Lluís Companys, president de la Generalitat de Catalunya, reconegué la victòria i va oferir als anarquistes el poder: “Heu vençut i tot està en el vostre poder, si no em necessiteu o no em voleu com a president de Catalunya, digueu-m'ho ara.” Companys estava disposat a ser un soldat més en la guerra contra el feixisme. Potser era el moment més dolç dels llibertaris, a pesar de les tràgiques circumstàncies que es donaven.

Els esdeveniments polítics se succeeixen a gran velocitat en un país en guerra. Federica ja és un nom protagonista de l'anarquisme. El novembre de 1936 una dona i tres homes llibertaris eren proposats per entrar en el govern de Francisco Largo Caballero, president del Consell de Ministres. La decisió provocà durs enfrontaments en el si del moviment anarquista a causa de la tradicional condició de no-participació en política institucional. Federica Montseny acceptava el Ministeri de Sanitat sense ser metge, ni tan sols universitària. Joan Peiró ocupà la cartera d'Indústria. Juan López, la de Comerç. I Juan García Oliver, la de Justícia. Per primera vegada forces específicament proletàries, organitzades en sindicats, intervenien en la direcció institucional i política d'un país, fent-ne part del poder executiu, del govern. Més tard, quan abandonaren els càrrecs, tots tornarien a exercir les respectives professions. Els sous que cobraren com a ministres els administrava el comitè nacional de la CNT, i ells només rebien la paga de deu pessetes el dia, el mateix que els milicians que lluitaven al front. El 4 de novembre, Manuel Azaña, hostil a l'entrada d'una dona en el Govern, signava, sense gaire entusiasme, el nomenament de ministra de Montseny. Era inèdit a Espanya veure una dona al capdavant d'un ministeri. I a gran part d'Europa, també. D'aquesta manera, per a molta gent era considerada com una intrusa en un món reservat per als homes. El mandat ministerial va ser curt, però intens. Amb el su-

EL TEMPS

El verb càlid i vibrant de Federica va ressonar en ateneus obrers, seus de sindicats, mítings i conferències per tot l'estat per exaltar els valors del proletariat.

Federica va ser empresonada pel règim francès col·laboracionista nazi de Vichy, ja que pesava sobre ella una petició del règim franquista d'extradició cap a Espanya. Quan l'exministra es presenta davant del tribunal, que l'havia de condemnar a retornar a l'Espanya de Franco, és una dona de trenta-set anys que espera el seu tercer fill. Serà aquesta circumstància, la de l'embaràs, la que al capdavant la va salvar, perquè la llei afavoria les detingudes en estat de gestació.

port de les doctores Amparo Bosch y Gascón i de Mercedes Mestre inicià una sèrie de reformes revolucionàries: crearen els centres de lluita antivenèria, els *liberatorios* de prostitució, les escoles de puericultura, les cases de solidaritat, les cases de cecs, les llars infantils, les colònies per a nens evacuats de les zones de guerra...; aprovà la llei sobre dret a la interrupció artificial de l'embaràs... S'avenia la ingent activitat ministerial de Montseny amb el paper de la dona en la causa anarquista, que si bé fou general en tots els àmbits, va excel·lir sobretot en la sanitat i la tasca cultural.

El programa de la ministra quedà interromput amb els esdeveniments de maig de 1937: la crisi del Govern i la dimissió dels quatre ministres anarquistes. En aquest context de lluites entre faccions republicanes es produeixen afers obscurs. La publicació del POUM, *La Batalla*, ja el setembre de 1936 denunciava les obscures intencions de Stalin de manipular la guerra espanyola. Quan es produïren els processos contra els dirigents del POUM, Montseny declarà. Un dels condemnats, Julián G. Gorkin, en una carta adreçada a Federica, li agraeix el seu testimoni: "Compareixent com a testimoni i dient la veritat, en uns moments en què o per covardia o per conveniència tants d'altres tenen la boca tancada, has contribuït a reivindicar la nostra vertadera personalitat, la qual cosa t'agraïm sincerament; fraternalment teus i de la causa proletària..."

L'exili. Amb la derrota a la guerra, Federica Montseny viu amb els seus familiars la tràgica entrada a França, cap a l'exili. El 5 de febrer de 1939 moria sa mare, sola, en un hospital de Perpinyà. En passar la frontera, son pare i el seu marit foren empresonats. L'inici de la Segona Guerra Mundial (setembre de 1939), la derrota aliada (juny de 1940) i l'ocupació nazi del territori francès (1940-1944) agreujà molt la situació dels refugiats espanyols. Federica va ser empresonada pel règim francès col·laboracionista nazi de Vichy, ja que pesava sobre ella una petició del règim franquista d'extradició cap a Espanya. De la mateixa manera com li passà, per cert, a Largo Caballero, amb el qual coincidí a la

presó. Quan l'exministra es presenta davant del tribunal, que l'havia de condemnar a retornar a l'Espanya de Franco, és una dona de trenta-set anys que espera el seu tercer fill. Serà aquesta circumstància, la de l'embaràs, la que al capdavant la va salvar, perquè la llei afavoria les detingudes en estat de gestació: "no hi ha lloc" a l'extradició, conclou el tribunal atès l'estat de Montseny. En lloc del retorn forçat és desterrada a Vergt, un llogaret de la Dordonya. Pitjor sort va tenir Largo. Va ser internat en el camp de Vals-le-Bains i després lliurat a la Gestapo, la qual el deportà al camp d'extermini de Sachsenhausen Oranienburg.

Després de l'alliberament de França, Federica és nomenada membre del comitè nacional de la CNT d'Espanya a l'exili, en el congrés de les federacions locals del sindicat celebrat a París el maig de 1945. Començava el llarg exili a Tolosa del Llenguadoc de Federica i de Germinal. Convertida en el cap visible de l'anarquisme espanyol, en la principal dirigent de la CNT i en directora de la revista *CNT*, més tard *Espoir*. Amb la militància de sempre retornà a Espanya el 1977. Ja amb problemes greus als ulls, però amb lucidesa plena i amb la capacitat oratòria que sempre la caracteritzà. El 1987 publicà la primera part de les seves memòries, *Els meus primers quaranta anys* (1905-1945).

Federica Montseny morí a la ciutat on residí en exili, Tolosa, el 14 de gener de 1994. Ni la Generalitat de Catalunya ni l'Ajuntament de Barcelona no enviaren un representant al seu enterrament. La representació institucional arribà de Madrid, en la persona d'Angeles Amador, successora de Federica en el càrrec de ministra de Sanitat, cinquanta-set anys després. Allà, en l'acte del comiat a Montseny, hi havia vells lluitadors que havien envellit a l'exili, que volgueren acudir fraternals a acomiadar-se de la companya de lluita i sacrificis.

En un país tan desmemoriat com el nostre, els centenaris –com el del naixement de Federica Montseny– poden resultar plataformes convenientes que, des d'un punt de vista científic, pedagògic o democràtic, ens retornen el personatge.

Antonina Rodrigo

Publicista i periodista anarquista

L'obra de Federica Montseny mostra la periodista i la propagandista de l'alliberament de la dona i de les idees anarquistes.

EL TEMPS

Federica Montseny, fent un discurs en un acte públic de la FAI a la plaça Monumental de Barcelona. La seva capacitat oratòria li donà un enorme prestigi, conreat en múltiples intervencions públiques per tot l'estat.

Federica Montseny va ser la primera dona que ocupà una cartera ministerial en la història d'Espanya: ministra de Sanitat i Assistència Social des del novembre de 1936 a maig del 1937. Ella, junt amb tres destacats anarquistes catalans més, protagonitzà, doncs, el que es coneix com el "governamentalisme" àcrata de guerra. Els principals comitès de la CNT-FAI i també els grups anarquistes més influents decidiren oferir-li el càrrec a Federica perquè, malgrat la seva joventut, gaudia d'un reconegut prestigi. Tot i això, no l'havia fet a les trinxeres de les lluites socials i sindicals pròpiament dites; i sí, pel contrari, glossant-les, ploma en mà, des de les més destacades capçaleres pe-

riodístiques àcrates i, així mateix, a les gires de propaganda que havien portat la seva veu i el seu gest decidit per terres de tot Espanya. Quan el "governamentalisme" anarquista va ser un fet, va decidir entrar al govern com a resposta excepcional a les demandes que l'evolució dels fets adreçà als llibertaris. Tant a causa de la política de la rereguarda catalana com de la capital de l'estat, no era estrany que nomenessin algú que exercia el periodisme o l'ús de la ploma, perquè, per regla general, gairebé tots els dirigents àcrates practicaren alguna forma d'escriptura com a lletraferits conspicus que eren. I un, una, dels més prestigiosos era ja aleshores Federica Montseny.

La formació. Federica aprengué l'ofici com un exercici militant a casa seva, prop dels seus pares, però va aconseguir superar aviat, el 1931, el marc domèstic. Es relacionà amb els sindicats únics de la CNT, en concret el de professions liberals, i amb la redacció de *Solidaridad Obrera*, i entrà amb contacte amb els anomenats "los Solidarios", Durruti i Ascaso principalment. Aviat destacà en un món en el qual a les dones que es bellugaven pels sindicats únics de la CNT els resultava molt difícil sobresortir.

Filla dels destacats anarquistes Teresa Mañé i Joan Montseny, tots dos més coneguts pels pseudònims Soledad Gustavo i Federico Urales amb què més habitualment signaven, Federica va créixer en un ambient familiar que era alhora "grup àcrata d'afinitat" i "falansteri familiar" perquè combinava el publicisme de les idees i les Edicions de La Revista Blanca amb una granja de conills i amb l'hort familiar. Activitats cap a les quals els seus pares deien sentir prelidecció i a les quals estaven, a més, abocats per tal de fer front a la supervivència familiar i

a les despeses de l'edició. "Afeccionat a les lletres i a la agricultura", deia pomposament el paper de carta que el 1915 utilitzava Federico Urales.

La mestra de Federica va ser la seva mare mateixa i la seva universitat les tertúlies a casa seva o a la dels amics que freqüentava en companyia del seu pare. O, fins i tot, el quiosc de llibres vells que regentava el seu coreligionari anarquista Hermós Plaja a les Drassanes barcelonines, prop del port i al costat del que avui s'anomena el barri del Raval. També va fer la jove Federica algun pas molt esporàdic pels bars i cafès on paraven els sindicalistes catalans amb què el seu pare mantenia sèries diferències. Animada per l'exemple familiar –pare i mare s'havien dedicat sempre i, molt especialment, des del procés de Montjuïc, a la divulgació de les idees–, Federica començà a escriure quan encara era una adolescent. Els primers textos, els del 1920, els destruï immediatament. Però deixà que la novel·leta *Horas trágicas* tingués millor destí i la publicà el 1922 a "La Novela Roja", una col·lecció que sortia a Madrid. A l'any següent, el 1923, sortiren a Barcelona els seus primers escrits periodístics: un d'esporàdic a *Solidaridad Obrera*, el diari oficial de la CNT catalana, i d'altres, més regulars, a *La Revista Blanca*, la publicació que havien tret els seus pares a Madrid els anys 1898-1905 i que aquell mateix any 1923 reprengheren, en la seva segona etapa, aquest cop a Barcelona.

Periodista i escriptora. A *La Revista Blanca* Federica manifestà des del mateix 1924 una clara prelidecció pels temes d'actualitat femenina: la glossa de la situació de les dones a la república turca de Kemal Attatürk, o dels rumors que acompanyaren la possibilitat, no realitzada llavors, que la laborista anglesa Margaret Bondfiel, secretària de la Secció Femenina dels sindicats anglesos, ocupés la cartera d'Higiene al Govern laborista format aquell mateix any (va ser ministra de Treball en l'executiu que va presidir McDonald el 1929). Els treballs publicats li serviren per a manifestar les seves personals distàncies respecte als moviments feministes que ella jutjava per una doble mesura: el con-

demnable del sufragisme i el de l'apoliticisme anarquista que sempre defensà. La conseqüència estava cantada: segons Federica, un abisme separava les dones "que [volien] governar" i les que, com ella, no volien accedir a cap mena de poder polític i el rebutjaven obertament.

Menys incidentals, però igualment presidits per les idees anarquistes, foren el seus comentaris literaris. Sempre es manifestà lectora impenitent. Guiada per l'enèrgica voluntat pedagògica de la seva mare, va rebre també les influències del pare –que era el que sortia regularment de casa (havia treballat a la redacció d'*El Liberal*) i estava més en contacte amb les novetats editorials, això sí, en cercles ideològicament propers– es transformà en comentarista de llibres i s'encarregà, no en solitari, de la secció literària de *La Revista Blanca*. Es fixà en els futuristes italians; però també en Anatole France, en Gina Lombroso –la filla de Cesare Lombroso, el conegut fundador de l'antropologia criminal italiana–, o en Santiago Valentía Camp –el sociòleg republicà radical–, entre molts més. Els uns formaven part de les referències del panorama intel·lectual a la Catalunya de les darreries del XIX i altres eren molt característics del món del lliurepensament i el pacifisme internacional del període de les entreguerres mundials –Romain Rolland, Víctor Margueritte, Arístide Briand i el romanès Eugen Relgis–. També mostrà de diverses maneres –les cites, els personatges i les referències que ací i allà trobem en els seus escrits–, que coneixia a bastament les obres del modernisme de tombant de segle que tant havien influït els anarquistes catalans i molt especialment les d'Ibsen, però també les d'escriptors francesos com, per exemple, el ja esmentat Romain Rolland i molt especialment el seu monumental *Jean-Christophe*, que feia somniar a una de les seves protagonistes en un societat amb un funcionament semblant al d'un harmònic conjunt simfònic.

La dona com a tema. Les habituals col·laboracions quinzenals a *La Revista Blanca* no allunyaren Federica Montseny de la seva primerenca afecció pels relats. El 1925 publicà *La victoria*

EL TEMPS

La dirigent anarquista Montseny, en un acte d'homenatge al pedagog Ferrer i Guàrdia, davant de la fossa on va ser afusellat. La pedagogia progressista va ser un dels interessos bàsics de Montseny.

(1925), seguida de la seva segona part, *El hijo de Clara* (1927), i un any més tard, per *La Indomable* (1928), totes tres les més llargues de tota la seva prolífica producció. Des del 1924 començà a escriure així mateix novel·letes curtes per “La Novela Ideal”, la col·lecció també

familiar que, en format i contingut, tant s’assemblava, encara que en modulació àcrata, als relats curts i novel·les roses que proliferaven a fi d’emular l’èxit d’“El cuento semanal” (1907-1912), editat a Madrid per Eduardo Zamacois. Les vendes van situar la col·lecció al

darrere mateix de “Los contemporáneos” (1909-1926), també de Madrid que des del seu inici editava Zamacois quan aquest va deixar “El cuento semanal”. Com que als Montseny els hi va anar bé, el 1929-1930 van treure una segona col·lecció, “La Novela Libre”, en la qual també va escriure Federica. A les novel·les curtes i també a les més llargues, totes elles representatives del que els francesos anomenen *infralittérature*, Federica tractà de manera insistent el tema de la dona, d’altra banda molt present als seus articles. De fet, entre els articles i les narracions novel·lades aconseguí establir un cicle sobre “feminisme”, un tema que després, en el període republicà, abandonà pel de la política i l’anarcosindicalisme.

Les claus que expliquen el contingut de *La Victoria*, *El hijo de Clara* y *La Indomable* són nombroses. La tercera novel·la esmentada és clarament autobiogràfica i constitueix, de fet, un guió per a la primera etapa de les memòries que publicà el 1987, mentre que les dues primeres tenen un clar regust personalitzat, de tal forma que totes tres es transformen en un exemple de la significació que el relat en primera persona té com a afirmació de gènere dins la novel·lística femenina contemporània. Cal relacionar-les, per altra banda, amb la moda de les dones desimboltes i de costums alliberats que seguien d’alguna manera el model de les *flappers* americanes i de les *garçonnes* franceses dels “feliços anys vint”. Però, tot i que Federica va admetre aquestes darreres influències, va ser una influència negativa, com a tal reconeguda al pròleg que va escriure per a la tercera edició de *La Victoria* (1930), a fi de respondre a les invectives de tots els qui havien considerat provocatiu el seu model de dona lliure i independent. Si de cas, Federica volia reivindicar una *garçonne* llibertària, neta de les influències que considerava burgeses i detestables per tant.

També hi havia en Federica una profunda animadversió respecte a José María Vargas Vila, l’escriptor colombià, poc convencional i molt bohemí a la seva joventut quan havia estat conspirador polític perseguit. Llarg temps exiliat, mantingué una bona amistat amb el

cubà José Martí i actives relacions amb Malatesta, l'anarquista italià que –segons deien els rumors– de vegades rebé el seu ajut. Vivia Vargas llavors a Barcelona, en una torre del barri de Sant Gervasi, talaia des de la qual vigilava la reeixida publicació per l'editorial Sopena de les seves obres completes. Federica manifestà un anti-“vargas-vilisme” molt actiu i militant fins i tot abans de començar a escriure el cicle que formen les novel·les comentades ací. Va ser ella mateixa qui fonamentà el menyspreu en el fet que els anarquistes llegien els llibres de Vargas –digué que “no hi havia biblioteca anarquista, ni lector àcrata” que no comptés amb algun títol d'aquest autor– els quals transmetien el decadentisme simbolista de les seves representacions i dels seus personatges femenins que reflectien una valoració segons la qual les dones eren i continuarien sent mers objectes de plaer sexual.

El comú denominador de les novel·les de Federica era la reivindicació de la maternitat. “Dona sense fills és arbre sense fruits, rosal sense rosa”, afirmà sense embuts. Però la maternitat com a màxima expressió d'una diferència femenina, conscientment acceptada. No com a conseqüència d'una relació estable entre home i dona, ja que l'amor, com qualsevol altre sentiment, sols s'alimenta d'un mateix i els convencionalismes socials l'únic que fan és assegurar la submissió femenina. Més que l'amor lliure anarquista, el que Federica defensava era una maternitat assumida en solitari per les dones lliures i conscients dels seus deures socials respecte la promoció d'una societat igualitària en termes de gènere. Afirmacions com aquesta desagradaren als anarquistes i *La Revista Blanca* es transformà en la tribuna per al debat: Federica es va defensar una i altra vegada en nom de l'anarquisme individualista i d'una afirmació femenina que ella mantingué allunyada del feminisme no àcrata, que sempre equiparà al sufragisme polític.

El gener del 1931 emprengué la família Montseny l'aventura d'una nova publicació periòdica, el setmanari *El Luchador* (1931-1933) i de nou va ser la ploma de Federica un dels puntals

quotidians. Potser per això abandonà les novel·les més llargues, no així les més curtes. El fet és que es transformà en comentarista dels esdeveniments polítics que marcaren el pas de la “dictablanda” de Primo al Govern de l'almirall Aznar i, després de les eleccions del 14 d'abril, a la proclamació de la segona República. També va escriure per a *Solidaridad Obrera*, el portaveu diari de la Regional de la CNT catalana, i per a *Tierra y Libertad*, el periòdic de la Federació Anarquista Ibèrica –la FAI–. Com que els Montseny s'enfrontaren des d'*El Luchador* als sectors més moderats de l'anarcosindicalisme català –els famosos “trentistes” que, encapçalats per Peiró i Pestaña, signaren el manifest contra l'insurreccionalisme dels més radicals que sempre s'ha identificat amb la FAI–, *El Luchador* fou sovint considerat com a portaveu de la FAI. No ho va ser i Federica conservà la seva independència respecte a l'organització dels grups de l'afinitat llibertària fins a l'inici de la Guerra Civil.

Propaganda, república i guerra. El període de la República va ser intens per a Federica. Continuà escrivint i s'inicià com a propagandista en gires per diversos indrets de l'estat espanyol. Va anar a Andalusia, però també viatjà pels indrets on els anarcosindicalistes eren minoritaris i més patien, per tant, la competència dels socialistes. L'objectiu era fer una tasca enfortidora que assegurés a la CNT l'estructura territorial necessària per assolir, com a mínim, una “república sindical” no solament burgesa i, en cas de fer-se realitat les seves aspiracions més veritables, el comunisme llibertari com a horitzó ulterior. Els desplaçaments foren nombrosos i ni el naixement de la seva primera filla els va interrompre.

El 1935 Federica hagué de responsabilitzar-se de les edicions familiars en substitució de Joan Montseny, el seu pare –la mare es cuidava de l'administració–. Federico Urales havia tingut un tifus el 1934 i el 1935 patí un nou entrebanc de salut que l'apartà de la feina quotidiana. Federica tirà llavors endavant les edicions que treien des de feia

tes “ideals i lliures”–; i, a més, n'inicià una de nova, els fulletons d’“El Mundo al Día”, en què va tractar de reflectir els gustos d'una dona jove que, atenta a l'evolució de la societat de masses i dels mitjans de comunicació, s'obria vers nous temes: un joveçall Josep Peirats publicà aquí un text sobre el cinema, un mitjà “avantguardista” pel qual sentien més predilecció tots els grups d'anarquistes joves que ja estaven un xic tips de les vetllades teatrals tardomodernistes que tant agradaven als de la generació de l'Urales.

Com és sabut, la Guerra Civil marcà una divisòria en la trajectòria de l'apoliticisme anarquista i, en concret, en la militància de Federica Montseny, qui acceptà el Ministeri de Sanitat i Assistència Social. L'anada a Madrid i, després, a València, així com la càrrega que suposa el poder no interrompiren la col·laboració de Federica amb els periòdics anarquistes. Ella i la seva família havien tancat l'edició de *La Revista Blanca* l'estiu del mateix 1936 però va continuar escrivint per a la *Solidaridad Obrera*. També col·laborava activament amb les oficines de premsa i propaganda de CNT-FAI, en la promoció del discurs de “disciplina” amb què els principals comitès i publicacions anarquistes tractaren de donar suport al “governamentalisme” i d'eradicar les accions “incontrolades”. Quan deixà el ministeri es va ocupar de la secció de propaganda al comitè peninsular de la FAI, primer a València i després a Barcelona. Tampoc deixà d'escriure per als periòdics anarquistes a l'exili, quan establitzà la residència de la seva família a Tolosa del Llenguadoc.

Des de la seva joventut, havia viscut la militància com una dedicació a la propaganda i al món de l'edició anarquista i, sens dubte, va ser aquest fet el que li va fer reconèixer el juny de 1937 a València, llavors capital de la República, que “taquigrafia i mecanografia” havien estat els seus únics títols i el periodisme la professió que sempre va exercir amb una mai dissimulada aspiració de canvi social i polític.

Susanna Tavera
Universitat de Barcelona

Federica Montseny amb Juan García Oliver, quan tots dos ja eren ministres del Govern presidit per Largo Caballero. L'activitat ministerial els va durar poc, uns mesos, del novembre de 1936 al maig del 1937, ja que els quatre anarquistes presents al Govern dimitiren dels càrrecs.

EL TEMPS

La primera ministra

Tot i el breu termini en què va ser ministra, Federica Montseny deixà clara la capacitat d'innovació en benefici social.

Primera dona ministra a l'estat espanyol, líder anarquista carismàtica, propagandista i escriptora, Federica Montseny va ser una de les dones més emblemàtiques de la societat espanyola del segle XX. El novembre de 1936, juntament amb tres anarquistes més (Juan García Oliver, Joan Peiró i Juan López) es va convertir en ministra del segon govern del socialista Largo Caballero. Montseny va exercir la cartera del Ministeri de Sanitat i Assistència Social entre novembre de 1936 i maig de 1937.

La ministra. La fita històrica de la seva carrera –ser la primera dona ministra

en un govern estatal– va trencar amb un dels postulats àcrates més consagrats: el de l'apoliticisme i la crítica a l'estat. La seva autobiografia posterior va deixar clar fins a quin punt li va resultar difícil vèncer l'angúnia i els dubtes que li va generar l'audàcia històrica d'acceptar un càrrec ministerial a passar de la condició de militant anarquista. Aquesta decisió significà per a ella no solament anar en contra de les seves fermes creences àcrates d'apoliticisme sinó també enfrontar-se amb els ideals del seu pare, Federico Urales, i de la seva mare, Soledad Gustavo.

De fet, poc després d'haver deixat el càrrec de ministra de Sanitat i d'Assistència Social, en una conferència pronunciada a principi de juny de 1937 sobre aquesta experiència, Montseny va admetre que encara no sabia el significat de la seva opció, però el va justificar com una decisió política d'aglutinament de totes les forces antifeixistes en el Govern per vèncer el feixisme, encara que això pogués representar ajornar els seus ideals anarquistes.

En nomenar-la candidata a una cartera ministerial, les seves companyes anarquistes eren perfectament conscients del cop d'efecte que podia causar una dona ministra a Espanya. De fet, des d'una perspectiva de gènere, el seu accés al Ministeri representà una fita històrica, ja que significava l'accés d'una dona per primera vegada a un dels màxims òrgans de poder polític, espai completament tancat a les dones fins llavors i que no es tornaria a obrir fins moltes dècades després.

En aquell moment, la triple condició d'anarquista, dona i persona llunyana de la professió de la medicina, juntament amb les pròpies restriccions derivades de la guerra, limità l'envergadura de les seves iniciatives com a ministra. En un balanç que va fer de la gestió en el Ministeri denuncià una obstaculització sistemàtica a l'agenda d'actuacions per raons polítiques i professionals. Els retalls pressupostaris constants foren una altra dificultat en el seu treball. Montseny arribà a descriure la frugalitat i el regateig del seu pressupost com a propi d'una mentalitat de mestressa de casa. Malgrat això, el voluntarisme i la decidida

La ministra Montseny desenvolupà una política sanitària de medicina preventiva orientada particularment a les capes populars. L'atenció hospitalària als ferits de guerra i la seva posterior reinserció social foren altres projectes del seu Ministeri. Responent a la tradició anarquista de reforma higiènica i eugènica, s'interessà pel desenvolupament d'una cultura popular d'higiene. Montseny es va proposar avançar en la lluita contra la propagació de les malalties venèries, plaga social de l'època i amenaça sanitària avaluada per alguns metges com la causa principal de les baixes, per damunt fins i tot de les bales dels fronts de guerra

convicció van permetre avançar en certs aspectes de la gestió ministerial. Preveia renovar la rutina burocràtica amb un pla d'agilitació dels serveis del Ministeri, amb la descentralització de certes àrees d'Assistència Social i, en canvi, la centralització d'altres, com ara el servei de subministrament de medicaments. Durant el breu període de sis mesos al capdavant del Ministeri, una de les iniciatives més interessants va ser el desenvolupament d'un pla de benestar social. La reforma tenia com a eix modificar les bases filosòfiques i assistencials de la tradicional caritat i beneficència privada per assentar una "teràpèutica social" basada en el dret a l'assistència social com a inherent a la dignitat humana. Va concebre, per tant, el benestar social com a dret i servei de l'estat.

Montseny desenvolupà una política sanitària de medicina preventiva orientada particularment a las capes populars. L'atenció hospitalària als ferits de guerra i la seva posterior reinserció social amb la creació d'un Institut de Reeducació d'Invàlids i de cases de repòs per als combatents foren altres projectes del seu Ministeri. Responent a la tradició anarquista de reforma higiènica i eugènica, s'interessà pel desenvolupament d'una cultura popular d'higiene. En aquest sentit, plantejà la creació de centres primaris i secundaris d'atenció sanitària, així com de les cases de solidaritat per albergar els captaires. Entre el projectes figurava la fundació de les "estacions" per eliminar els polls i instruir en els valors de la higiene i de la neteja personal com a garantia de la salut. Aquesta iniciativa va despertar la resistència de molts refugiats, que titllaren de feixistes els membres del Ministeri que dirigia Montseny, senzillament perquè els obligaven a espollar-se i banyar-se.

Des d'una perspectiva més eugènica, Montseny es va proposar avançar en la lluita contra la propagació de les malalties venèries, plaga social de l'època i amenaça sanitària avaluada per alguns metges com la causa principal de les baixes, per damunt fins i tot de les bales dels fronts de guerra. Seguint una llarga tradició anarquista de reforma sexual, aquesta política es proposava una àmplia campanya d'educació i d'higiene

sexual mitjançant la difusió dels mitjans preventius antivenèris. És en aquesta preocupació sanitària de reducció dels focus d'infecció que s'hauria d'emmarcar la preocupació de Montseny per reduir la prostitució. Montseny va recollir la proposta de l'organització de dones anarquistes, Dones Lliures, i plantejà la creació dels *liberatorios* de prostitució com a centres de rehabilitació moral, mèdica, sanitària i professional de les dones dedicades a la prostitució. Cal destacar també la seva política de nomenar altres dones per a alts càrrecs del seu Ministeri, com les doctores en medicina Mercedes Maestre –de la UGT– com a subsecretària de Sanitat, i d'Amparo Poch –de la CNT– com a directora d'Assistència Social.

Encara que s'ha atribuït a Montseny la promulgació d'una llei de regulació de l'avortament voluntari, en realitat no va ser iniciativa seva, sinó del doctor Martí Ibáñez, anarquista i aleshores director general de Sanitat i Assistència Social de la Generalitat de Catalunya. Al desembre del 1936 es va regular la interrupció artificial de l'embaràs en els serveis sanitaris catalans. Aquesta mesura, coneguda com la reforma eugènica de l'avortament, va ser capdavantera i una de les més avançades de l'època. Preveia com a justificant de la pràctica de l'avortament voluntari causes terapèutiques –malaltia mental o física de la mare, que podia contraindicar l'embaràs–, eugèniques –l'incest paternal o la possibilitat de transmissió de malalties físiques o mentals– i neomaltusianes, la voluntat conscient de practicar el control de la natalitat. També pionerament, reconeixia la prioritat de la voluntat de la dona, és a dir, admetia com a causa d'avortament la voluntat de la dona de no portar a termini un embaràs. En les seves memòries, Montseny explicà que va ser l'oposició del Govern la que va impedir l'aplicació d'aquesta regulació catalana a tot l'estat.

La labor en el terreny de l'assistència als refugiats de guerra, que fugien de les zones ocupades per l'exèrcit de Franco, i de l'assistència sanitària i social a l'evacuació representaren altres peces fonamentals del seu programa. Dedicà atenció preferent als nens refugiats amb

la creació de llars infantils, juntament amb l'organització de la solidaritat internacional a la infància amb la col·locació de nens a l'estranger i la redistribució dels milers de nens refugiats de la guerra. Innovadora en la seva manera d'entendre les llars infantils, Montseny intentà crear centres amb un nombre reduït de nens en una casa familiar, a cura de dues o tres dones, amb la voluntat d'integrar-los en la vida cultural i social del seu entorn. Un vegada més, les previsions de Montseny quedaren desbordades per les devastadores conseqüències de l'avanç militar franquista, els bombardejos creixents i la dispersió de les famílies refugiades.

Com a anarquista en un càrrec de màxima responsabilitat política, va haver d'afrontar les contradiccions de la responsabilitat institucional. Les crítiques li provenien tant dels altres partits com, també, dels propis companys anarquistes que refusaven la seva decisió. Aquesta

crítica constant configurà després la seva amarga experiència de la derrota i de la postguerra. Persona amb contradiccions, però a la vegada amb fermes conviccions, Federica Montseny es va mantenir fidel durant tota la vida als seus ideals anarquistes. Pionera com a dona i anarquista en un càrrec polític de govern en el moment més tràgic de la història contemporània del nostre país, tant durant la Guerra Civil com, després, durant la llarga repressió franquista i l'exili, sempre va mostrar un coratge indomable. Les circumstàncies de la guerra i l'etapa tan breu de gestió de Federica Montseny com a ministra no li van permetre realitzar moltes de les seves iniciatives. Tanmateix, el fet mateix d'articular propostes concretes i de formular noves necessitats sanitàries marcaren el signe innovador de la seva gestió.

Mary Nash
Universitat de Barcelona

Federica Montseny en un discurs a València. L'acte és de la fi de l'any 1936, tot just després de ser nomenada ministra de Sanitat i Assistència.

Germinal Esgleas, l'altra meitat

Esgleas va ser el marit de Federica Montseny i, també, protagonista del moviment llibertari, causa que defensà fins al moment de la mort.

“**A**mb la seva formosa cabellera cargolada, els seus ulls verd-blaus i el seu tipus es-lau, realçat pel vestit que normalment portava: un vestit blau de coll oficial, o sigui, tancat fins a dalt i sobre un costat, que aleshores era la vestimenta habitual dels joves obrers. Tenia una personalitat inoblidable i, en efecte, jo no el vaig oblidar. Al començament va ser un sentiment informulat i difús, que més tard va anar adquirint cos i convertint-se en amor.”

Amb aquestes paraules Federica Montseny descrivia la seva primera trobada amb Germinal Esgleas, l'any 1922, aquell jove anarquista del Maresme, amb qui pocs anys després, el juny de 1930, s'uniria per a tota la vida. L'amor entre ambdós s'acabà de forjar en la presó, on Germinal havia anat a raure juntament amb el pare de la Federica, Joan Montseny, la tardor de 1928, arran d'un ple sindical de la CNT celebrat a Lloret de Mar (Selva). Eren els darrers anys de la dictadura de Primo de Rivera, quan la CNT era objecte de tota mena de persecucions. La presó va acabar sent fonamental a l'hora d'establir la relació definitiva: “Entràvem llibres a la presó, perquè en Germinal i el meu pare matessin l'oci de les hores que passaven sols tancats en les respectives cel·les. Entre els llibres lliurats a en Germinal, hi figurava una traducció espanyola de l'obra de Judith de Hebbel. Germinal me'l va tornar havent subratllat paraules i paràgrafs, a través dels quals, unint-los, hi havia una clara declaració d'amor”.

Germinal. Abans d'establir la relació amb la Federica –es van casar civilment el 7 de juny de 1930 i van viure junts fins a la mort d'en Germinal el 21 d'octubre de 1981 a Tolosa de Llanguedoc– en Germinal era un jove llibertari que, des de Calella (Maresme), on havia nascut el 5 d'octubre de 1903 sota el gentilici de Josep Esgleas i Jaime, havia despuntat ja en el si de la CNT. De petit havia passat per una experiència extraordinàriament dura: residint a Melilla amb la seva família, una ràtzia de soldats rifenys va assassinar el seu pare i el seu germà petit i a ell el va deixar malferit. Era l'any 1909, l'any de la Setmana Tràgica, quan es va iniciar l'escalada de la guerra del Marroc. Retornat amb la seva mare a Malgrat de Mar, de molt jove va començar l'ofici d'ebenista, fins que va entrar a treballar en una fàbrica tèxtil de Calella. Com ha explicat Jordi Amat, ben aviat va manifestar afeccions literàries i va col·laborar als periòdics locals *La Falç* (1918) i *Germanor* (1920). En contacte amb la CNT –havia conegut el sindicat, naturalment, a la fàbrica– l'any 1920 ja era secretari del Sindicat d'Oficis Diversos de Calella, i el gener de 1923, el mateix any en què es va instaurar la dictadura de Primo de Rivera, participava en el míting de clausura que el ple regional de Sindicats de Catalunya celebrava al Teatre Espanyol de Barcelona.

Durant la dictadura va conèixer les primeres presons, alhora que, en contacte amb l'organització, anava definint els postulats ideològics d'un anarquisme

cada vegada més identificat amb les posicions més ortodoxes. Proper a la Federació Anarquista Ibèrica (la FAI), que s'havia constituït de manera clandestina a la platja del Saler, a València, el 1927, amb la proclamació de la República va esdevenir un destacat publicista des de les pàgines de *La Revista Blanca* –la publicació de la família Montseny– i *El Luchador*, la nova revista que a partir de 1931 van començar a publicar també els Montseny. Eren anys d'un important combat ideològic per intentar evitar que els sindicalistes –que s'havien agrupat entorn del Manifest dels Trenta– es fessin amb el control de la CNT. Esgleas va contribuir des de la premsa a combatre les idees trentistes i durant els aquests anys va dur a terme una intensa campanya com a publicista des de totes les tribunes possibles. Al mateix temps, des de l'any 1927 feia de mestre a l'Escola Racionalista que havia posat en funcionament el Sindicat del Forn del Vidre de Mataró. Aquesta etapa de la vida d'Esgleas estava repartida entre Calella –on continuava treballant en el tèxtil i presidia el Sindicat Fabril d'Obrers del Gènere de Punt–, Mataró i Barcelona.

La guerra. I va ser a Calella on l'atràpà l'esclat de la guerra civil, el 19 de juliol de 1936. A partir d'aquest moment l'activitat d'Esgleas es va dividir entre la política que portar dur a terme a Calella i la que va coordinar des de Barcelona. Des dels primers moments de l'inici de la guerra, organitzà la vida local de la població del Maresme, posà en funcionament el Comitè de Salut Pública i les milícies antifeixistes, i entre els mesos de gener i agost de 1937 va ocupar l'alcaldia de Calella, tot i que sovint deixava al càrrec de l'Ajuntament a Ramon Agustí. Eren els mesos en què Federica exercia de ministra de Sanitat al Govern de la República. I Esgleas, que no havia abandonat la vida organitzativa, viatjava a París com a membre d'una comissió encarregada de la compra d'armes.

La guerra havia provocat, certament, una revolució econòmica i social, però també es desenvolupava en un front militar que calia cobrir. I això els anarquistes –a desgrat del que posteriorment ha

CARLES FRANCESC / EL TEMPS

dit una determinada historiografia– també ho tenien molt clar.

Durant els fets de maig de 1937 –els enfrontaments que van esclatar a la rereguarda catalana entre la CNT-FAI i el POUM d'una banda, i l'ERC i el PSUC de l'altra– Esgleas va intervenir-hi des de Calella, fet pel qual uns mesos més tard, l'octubre de 1937, fou incapacitat en una sessió municipal. La Federica, juntament amb altres ministres anarquistes, com García Oliver, s'havia desplaçat a Barcelona per calmar els ànims

No hi ha gaires imatges d'Esgleas, l'home de Federica Montseny, d'acord amb la seua personalitat reservada i discreta, poc amiga del protagonisme. Tot i això, el seu paper en el moviment anarquista abans i durant la guerra va ser molt rellevant i fins i tot ha merescut una biografia.

“Va ser un gran defensor de les idees, dels principis, del treball silenciós d’organització, un home d’una conducta i honradesa exemplar i per això va patir molt per la quantitat de calúmnies que li van prodigar després de l’escissió del 1945. Però ell sempre va caminar pel camí fidel a les idees, en la línia que l’organització s’havia traçat, i va continuar així fins al final”, escrigué Federica del seu home

de la militància confederal. I durant la crisi del Govern de la Generalitat que van provocar aquests enfrontaments, el nom de Germinal Esgleas va figurar, com a conseller d’Economia, en el nou Govern de la Generalitat que Companys va donar a conèixer el dia 28 de juny de 1937 però que mai no es va arribar a constituir.

Els darrers mesos de la guerra es va intensificar la tasca orgànica de Germinal Esgleas, en un moment en què la CNT-FAI havia abandonat de manera definitiva el Govern de la Generalitat i només mantenia una presència simbòlica en el de la República. Des de la seva militància a la FAI, l’abril de 1938 va formar part del comitè executiu del Moviment Llibertari i va ser un col·laborador habitual de les pàgines de la *Solidaridad Obrera*, l’òrgan del premsa de la CNT, des d’on escrivia articles destinats a reforçar la moral combatent en una guerra que s’estava perdent. El dia 22 de gener de 1939, quan una part de Catalunya havia caigut sota el control de l’exèrcit franquista, i pocs dies abans que Barcelona fos ocupada, escrivia un article amb el significatiu títol de “*Cataluña inabitable*”.

L’exili. Esgleas va travessar la frontera amb França el 10 de febrer de 1939 i, a partir d’aquest moment, el seu exili es divideix en dues parts molt marcades: en la primera va viure les vicissituds de tots els republicans espanyols i a causa de la seva militància confederal va patir presidi a la França ocupada. Durant aquests anys la separació de Federica va ser inevitable. Després de passar uns dies al camp de concentració d’Argers, va poder marxar a París, on, el juny de 1939, a la mort de Marianet, esdevingué secretari general del consell general del Moviment Llibertari. Amb l’ocupació alemanya de França visqué en la clandestinitat, però fou detingut el 21 d’octubre de 1941 i condemnat per un tribunal militar, el novembre de 1942, a tres anys de presó. No va recuperar la llibertat fins al 10 de juny de 1944, quan va ser alliberat pel maquis d’Angulema. A final d’agost es tornava a reunir amb Federica, i aquest mateix any la família se n’anà a viure a un poblet prop de To-

losa de Llenguadoc, on van treballar de pagès.

Faltava poc perquè s’acabés la Guerra Mundial i l’exili passés de ser provisional a definitiu, i perquè, així mateix, els problemes, polítics i ideològics, s’agreugessin. L’1 de maig de 1945, en un congrés que es va celebrar a París, Esgleas fou nomenat secretari general de la CNT-Moviment Llibertari a l’exili. Federica es va ocupar de la secretaria de Premsa i Propaganda. La seva actitud, intransigent en el manteniment dels principis anarquistes més ortodoxos, i la seva oposició a deixar que la CNT formés part d’un govern encapçalat per Giral a l’exili va provocar la divisió del moviment llibertari, que, en la pràctica, es va mantenir fins a la mort de Franco. Durant aquests trenta anys llargs ocupà nombrosos càrrecs de responsabilitat, publicà nombrosos articles a la premsa llibertària de l’exili i mantingué una actitud no exempta de polèmica. Tot, això sí, en defensa dels principis.

Uns anys després de la seva mort Germinal Esgleas va ser recordat per la mateixa Federica Montseny i per Maria Anguera, que va ser la seva secretària i amiga de la família, amb les següents paraules, recollides per Jordi Amat: “Tot el seu cos era ple de ganivetades de l’experiència al Marroc. De salut molt delicada, fràgil, era home de poca vida, menjava poc, però s’havia cuidat molt, sempre havia treballat i llegit. De temperament melancòlic, místic, la tragèdia del Marroc el marcà tota la vida, especialment perquè la seva mare en quedà afectada, trista. [...] Esgleas era un home d’una gran austeritat, costava molt que es canviés un vestit, d’un puritanisme i una integritat extraordinària. Peirats li deia el frare. Va ser un gran defensor de les idees, dels principis, del treball silenciós d’organització, un home d’una conducta i honradesa exemplar i per això patí molt per la quantitat de calúmnies que li van prodigar després de l’escissió del 1945. Però ell sempre va caminar pel camí fidel a les idees, en la línia que l’organització s’havia traçat, i va continuar així fins al final.”

Pelai Pagès
Universitat de Barcelona

CARLES FRANCESC

Per conèixer a fons la personalitat de Federica Montseny continua sent de gran utilitat una de les primeres contribucions a la difusió dels grans personatges de la Guerra Civil, el llibre-entrevista que Agustí Pons va publicar el 1977.

La veu de Federica

A l'inici de la transició a la democràcia, tot o gairebé tot del nostre passat més recent era desconegut per la immensa majoria del país i de la resta de l'estat. Havíem viscut quaranta anys de desmemòria històrica que per als joves i no tan joves representava una llosa de silenci sobre la història més recent, que quan no havia estat silenciada es presentava del tot tergiversada. Després de la mort del dictador, calia recuperar, i amb una certa urgència, la memòria d'aquest passat. Es tractava de donar a conèixer altres versions de la nostra història, diferents a les que el franquisme havia donat fins ara, i persones i idees que havien estat del tot marginades i que eren completament desconegudes per la majoria de la població però que havien representat un important paper en la història. I no sempre es va fer tot el que hagués calgut. Una de les perles que es van publicar durant aquests anys, en concret el 1977, va ser un llibre de *Converses amb Federica Montseny*, que va escriure el periodista

Agustí Pons i que fou publicat per l'editorial Laia, avui ja desapareguda. A través de llargues entrevistes, en aquest llibre Federica feia un repàs a la seva vida, des dels anys d'infantesa fins als de la transició, parlava de la història viscuda, dels combats de l'anarquisme, de la República i de la guerra civil, de les persones que havia conegut i de l'exili... Recuperar una petita mostra d'aquestes converses ens serveix per recuperar la veu de la Federica i aproximar-nos al que pensava i al que va viure.

Pedagogia i anarquisme. "Nosaltres consideràvem que l'home, per poder realitzar les idees anarquistes, havia de superar-se ell mateix, ell primer. És a dir, que una cosa és el fet insurreccional de la revolució i una altra l'obra pedagògica que s'havia de fer, a partir de les criatures, preparant l'home per viure en una societat sense estat, sense necessitat de policies ni de ningú que dirigeixi i vigili les seves accions i la seva vida. Per això, la nostra obra a Espanya ha estat múlti-

“Quan tot haurà fracassat, quedarem nosaltres.

Ha fracassat el comunisme d'Estat, l'experiència de Rússia és desastrosa”

El socialisme [...] s'ha convertit, realment, en el gerent de la societat capitalista”

“Com a esperança de substitució del món tal com l'ha forjat el capitalisme només quedem nosaltres. Nosaltres, forçosament, hem d'arrelar de nou”

ple. Obra pedagògica, basada en les escoles racionalistes; de cultura general, a base dels ateneus, dels centres de cultura. No es pot oblidar que l'Associació Obrera de Concerts va ser creada per Pau Casals amb un grup de joves anarcosindicalistes. Consideràvem tant l'art com la cultura, com el periodisme, com la pedagogia, elements essencials per a la creació d'aquest home que era necessari per fer que les nostres idees reeixissin.”

Les dones en el moviment obrer. “També vaig veure l'actuació magnífica de les dones. S'ha de veure com es van portar aquelles dones! Hi havia la Llibertat Ródenas, la Lola Ferrer, la Roser Dolcet, la Balbina Pi i d'altres que ara no recordo. En moltes ocasions, els homes no actuaven i eren les dones les que feien front a la guàrdia civil. [...] Tot eren dones obreres, sorgides de la classe treballadora, que formaven part dels comitès de vaga. No diré que tinguessin una gran preparació, una gran cultura, però gaudien d'un gran prestigi entre les seves companyes de treball.

”Tenia amistat amb Antònia Maymon, que era una companya de Llibertat Ródenas; amb Teresa Claramunt, que va morir el 12 d'abril de 1931. Durant tot aquell període de la dictadura anàvem a casa de Teresa Claramunt, on ens trobàvem un grup de noies joves. Teresa ens parlava, ens explicava coses. [...] Cada dissabte ens reuníem a casa seva i escoltàvem com Teresa explicava les persecucions, els desterraments, els anys de presidi, quan la van tancar a Montjuïc, juntament amb tots els presos del famós procés. Tot això a nosaltres ens formava moralment, pensàvem que volíem ser com era aquella dona.”

Salvador Seguí i la vaga de La Canadenca. “El Noi del Sucre tenia una presència humana extraordinària: jo l'havia arribat a conèixer, poc abans que fos assassinat. Dominava molt la tribuna i, per això, ell va acabar amb el conflicte de la Canadenca. Va ser, cal dir-ho, molt atacat per aquest motiu. Es va dir si havia cobrat de la patronal, que si havien influït sobre ell forces polítiques. Jo no ho he cregut mai. Perquè en Seguí tenia

molts defectes, però va ser honest. Si ell ho va fer és perquè va considerar que aquella vaga havia d'acabar, que no podia continuar més. I va aconsellar que es tornés a treballar.”

Francesc Layret. “El van matar simplement perquè era un dels advocats defensors de la classe obrera, dels treballadors de la CNT. [...] Jo subscric completament la frase del Noi del Sucre quan camí del desterrament cap a la Mo-

JORDI VICENT

la de Maó, juntament amb altres dirigents sindicalistes, va dir: ‘Ja saben el que es fan, ja.’ Sobretot, en el sentit que Layret era un exemple d'honestetat i d'idealisme. I matant en Layret sabien que donaven un doble cop: mataven l'advocat, mataven l'home auster i íntegre, i mataven un corrent de simpatia que a través de Layret es canalitzava cap a la CNT i els treballadors.”

Federalisme i autonomia. “Nosaltres, tanmateix, anàvem més lluny que la república, i dins de la mateixa república, concebíem una república federal que hagués reconegut els drets de les regions i que hagués estructurat Espanya d'una manera molt diferent a com es va fer en aquesta república dominada pels socialistes, centralistes sempre i autoritaris

sempre –amb un mal odi aferrissat a les autonomies regionals i sobretot a la CNT i als anarquistes–.

”[...] Els anarcosindicalistes sempre han estat, som i serem federalistes. I per això es pot dir que la Generalitat [de Catalunya], nosaltres l’enténem com una plasmació burgesa d’aquest ideal federalista. La Generalitat va recollir les aspiracions autonòmiques, desfetes a partir de l’11 de setembre de 1714 i de la desaparició dels furs. I la Generalitat

però pertanyíem al Clot. A la barriada del Clot no va passar gran cosa perquè no hi havia casernes ni edificis estratègics. Però de seguida es va ocupar l’Ajuntament i, com que teníem també els locals de la Farigola i els del fabril-tèxtil, es van anar establint una mena de centres de coordinació. Recordo que vam organitzar menjadors, vam intentar posar de nou en funcionament les fàbriques perquè tot seguit es pogués tornar a treballar, etc.”

seller, regidor, comissari polític o general com fou Mera. I, això no obstant, en conjunt, fou una continuació lògica, fins i tot obligada, de les necessitats de la lluita.

”[...] L’error més gran, però justificat per les circumstàncies, va ser l’entrada al Govern perquè, de fet, no vam poder fer gran cosa i del tol-le-tol-le que es va armar internacionalment encara n’estem pagant les conseqüències. Aquest, probablement, va ser un error greu.”

El congrés de 1945. “Es pot dir que va ser el congrés que va cancel·lar el període d’intervenció política de la CNT. Ja havia començat el que en dèiem ‘la recuperació ideològica’ i s’havia decidit que s’havia acabat el parèntesi obert amb la intervenció en el govern i amb la col·laboració de tipus polític, militar i de tota mena amb les altres forces polítiques. La CNT tornava a recobrar la seva independència, la seva llibertat d’acció i el seu apoliticisme. Això és molt important perquè es va nomenar una ponència gegantina, composta per més de trenta o trenta-cinc delegats, en la qual hi havia representades totes les tendències.

”[...] Aquest Congrés va tenir una importància extraordinària. Es va celebrar al Palau de la Química. La nostra gent, en el petit interval que va del setembre de 1944, quan els alemanys marxen de França, al maig del 1945, quan se celebra el Congrés, s’havia reorganitzat completament.”

El futur de l’anarquisme. “Quan tot haurà fracassat, quedarem nosaltres. Ha fracassat el comunisme d’estat, l’experiència de Rússia és desastrosa; la gent ja en torna. El socialisme, per la seva banda, a poc a poc ha anat adaptant-se i s’ha convertit, realment, en el gerent de la societat capitalista. Com a esperança de substitució del món tal com l’ha forjat el capitalisme després de la revolució francesa, i tota la revolució industrial, només quedem nosaltres. Nosaltres, forçosament, hem d’arrelar de nou.”

*Presentació, selecció i transcripció
a cura de Pelai Pagès*

va anar interpretant aquest sentit federalista amb un caràcter burgès, adaptant-se al sistema, mentre que les nostres concepcions ultrapassaven el sistema. Per tot aquest conjunt de factors, nosaltres mai no vam estar en contra de la Generalitat. No cal confondre les coses: va ser la Generalitat, sobretot en l’època dels germans Badia, la que va estar contra nosaltres.”

L’esclat de la guerra civil. “El 17 i el 18 vaig fer com tothom: estava a l’aguait, passejava pels carrers de Barcelona, anava als centres obrers a demanar notícies: ‘què hi ha?’, ‘què en sabeu?’, ‘surten o no surten?’.

”Després, quan efectivament van intentar sortir, vaig treballar a la meua barriada, al Clot. Vivíem al Guinardó,

Federica, ministra. “Jo vaig dubtar molt perquè pensava: ‘La que s’armarà, si accepto. Tots els companys et diran que és un disbarat.’ Entre molts d’altres, ni Germinal ni el meu pare no hi estaven d’acord. Però al final em van convèncer tot dient-me: ‘En aquests moments, si no ho acceptes, la gent veurà la teva deserció, perquè aquí del que es tracta no és de ser ministre sinó d’anar a Madrid i fer front a una situació desesperada. Si no acceptes, diran que ho fas per por.’

”[...] A mi se m’ha censurat molt perquè, sent anarquista, i com a anarquista, he ocupat un ministeri. Quantes vegades m’ho han retret! Però, i els que van arribar a magistrats o militars? Perquè, és clar, va arribar un moment que nosaltres érem a tot arreu. Si col·laborar en política és ser ministre, també ho és ser con-

Cronologia de Federica Montseny

12 febrer 1905. Neix a Madrid, filla dels publicistes anarquistes Joan Montseny ("Federico Urales") i Teresa Mañé ("Soledad Gustavo").

1912. Passa a residir a Barcelona, a Horta, amb la seva família. Posteriorment van residir a altres indrets al voltant de Barcelona. Federica és educada per la seva mare i cursa estudis a l'Acadèmia Cots de Barcelona. També va estudiar Filosofia i Lletres a la Universitat.

1923. Reapareix *La Revista Blanca*, editada per la família Montseny des de Barcelona. Montseny comença a publicar a *Solidaridad Obrera*, òrgan de la CNT. Tot i que ella, com els seus pares, es considerava "anarquista individualista", passa a militar al Sindicat de Professions Liberals de la CNT.

1925. Apareix a Barcelona la col·lecció "La Novela Ideal", on Frederica publicà una quarantena de novel·letes. Publica *La Victoria*, la primera d'una trilogia reivindicativa.

1927. Publica la novel·la *El hijo de Clara* (*Segunda parte de La Victoria*).

1928. Publica *La Indomable*, novel·la considerada autobiogràfica, que tanca la trilogia.

7 juny 1930. Es casa amb Germinal Esgleas, qui esdevingué el seu company durant tota la vida.

Gener 1931. S'incorpora a la redacció de *Solidaridad Obrera*. La família Montseny publica el setmanari *El Lu-*

chador. Durant els anys de la República, a través dels nombrosos articles que va escriure, es manifesta en contra dels "trentistes" i a favor de l'insurreccionalisme propugnat per la FAI.

13 novembre 1933. Neix la seva primera filla, Vida.

19 juliol 1936. Amb l'esclat de la guerra civil, s'afilia a la Federació Anarquista Ibèrica. Montseny passa a ocupar càrrecs orgànics importants: esdevé membre del comitè regional de la CNT catalana i del comitè peninsular de la FAI.

4 novembre 1936. Federica Montseny és nomenada ministra de Sanitat i Assistència Social al Govern de la república presidit per Francisco Largo Caballero.

Maig 1937. Durant els Fets de Maig intervé, amb altres ministres anarquistes, a parar els enfrontaments que tenen lloc a la rereguarda de Barcelona. Pocs dies després abandona el Govern de la república.

1937. En el decurs de l'any publica diverses obres: *El anarquismo militante y la realidad española*, *La Commune de París y la revolución española* i *Mi experiencia en el Ministerio de Sanidad y Asistencia Social*.

Febrer 1939. Travessa la frontera. El dia 5 mor la seva mare en un hospital de Perpinyà.

Juny 1940. Amb l'ocupació alemanya de França és detinguda pel Govern de Vichy i ha d'afrontar una amenaça d'extradició.

Desembre 1944. Passa a residir prop de Tolosa de Llenguadoc.

Maig 1945. Congrés de la CNT a París, on és elegida per a ocupar la secretaria de premsa i propaganda del comitè.

1958. Dirigeix el periòdic *CNT*, que més tard es va convertir en *Espoir*.

1977. Fa el seu primer viatge a Barcelona després de la guerra.

21 octubre 1981. Mor Germinal Esgleas a Tolosa de Llenguadoc.

1987. Publica les seves memòries *Mis primeros cuarenta años (1905-1945)*.

14 gener 1994. Mor a Tolosa de Llenguadoc.

Homenatge al doctor Emili Giralt i Raventós

Col·lecció Homenatges, 23— Estudis d'Història Agrària", 17. Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, desembre 2004. 974 pàgs.

El volum d'homenatge al Dr. Emili Giralt i Raventós, en el qual figuren com a editors Rosa Congost i Colomer, professora de la Universitat de Girona, i Llorenç Ferrer i Alòs, professor de la Universitat de Barcelona, conté, com totes les miscel·lànies d'aquesta mena, una àmplia varietat de temes i de períodes històrics. Els prop de seixanta investigadors de les diverses universitats dels Països Catalans que han col·laborat a l'homenatge –bàsicament del Principat i del País Valencià, però també alguns de les Illes Balears– han treballat aspectes relacionats amb la història agrària. Temes com la desamortització, el sindicalisme al camp, les condicions de vida pagesa, l'estructura de la propietat, el poder senyorial, la conflictivitat social en períodes ben diversos, el clima i el paisatge, els delmes, la ramaderia, el cooperativisme, etc. A la miscel·lània hom hi pot trobar també

estudis sobre estratègia matrimonial, el comerç, la demografia, la producció industrial, o les dones en el segle XX. Tot plegat obra d'historiadors consagrats –com Manuel Ardit, Pere Anguera, Antoni Riera, Josep M. Salrach, Manuel Riu, Eva Serra o Ramon Garrabou–, però també de joves investigadors que han volgut sumar-se a l'homenatge a Giralt. El llibre inclou una semblança d'Emili Giralt que firmen Rafael Aracil i Antoni Segura, l'evocació dels records d'un antic alumne, signat per Pedro Ruiz Torres, i una aproximació biobibliogràfica a l'homenatjat. **P. P.**

No li ho digues a ningú, però el 23 F tens una cita al teu quiosc

Pensat i Fet

Revista degana de la premsa fallera

QUIETOOO
TODOL
MUNDO,
Y ME LA
COMPREN
COÑO!

EL HONOR
ES MI DIVISA

i a més a més, el suplement còmicotaurinomusical
"La Traca" amb el dictamen original de l'Acadèmia
que Las Provincias no es va atrevir a publicar

EL TEMPS D'HISTÒRIA

EL TEMPS

és possible
gràcies a

Generalitat de Catalunya
Departament d'Ensenyament

CAIXA CATALUNYA